

Розвиток української мови та українського мовознавства

УДК 811.161.2'367'221.2:164.223.4

М. П. Баган,

доктор філологічних наук,
професор кафедри української філології та славістики
Київського національного лінгвістичного університету,
вул. Червоноармійська, 73, м. Київ, 03150, Україна,
тел.: (044)529-83-13,
ukrfil@knlu.kiev.ua

ФУНКЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА НЕВЕРБАЛЬНОЇ ЕКСПЛІКАЦІЇ ЗАПЕРЕЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІНГВОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

У статті з'ясовано статус та місце невербальних засобів експлікації заперечення в системі репрезентантів категорії заперечення, встановлено відмінності невербального заперечення від вербального, доведено вузькоспеціалізований, периферійний характер невербальних засобів негачії. Об'єктом дослідження послужили типові для українського лінгвокультурного простору жести, міміка та рухи тіла, якими мовці передають сигнали, співвідносні із заперечним змістом. Схарактеризовано їхнє функціональне навантаження та особливості застосування в різних комунікативних ситуаціях, визначено типи комунікативних актів, які українці найчастіше реалізують за допомогою заперечних жестів, міміки та рухів тіла. Обґрунтовано висновок про тісну взаємодію вербальних і невербальних засобів вираження заперечення, встановлено основні принципи їхнього функціонального перетину, відзначено тенденцію до відображення невербальних засобів вираження заперечного значення у вербальних та поодинокі випадки впливу мовних експлікантів заперечення на позамовні.

Ключові слова: заперечення, вербальні та невербальні засоби експлікації заперечення, жест, міміка, комунікативний акт незгоди, комунікативний акт заборони, комунікативний акт негативної оцінки.

Постановка проблеми. Позамовні засоби представляють специфічний спосіб реалізації заперечного змісту. Вони виражають або й цілком замінюють вербальні засоби вираження такого змісту. Потребує уточнення проблема статусу та місця невербальних засобів у складі репрезентантів комунікативної категорії

заперечення, з'ясування принципів взаємодії їх із вербальними засобами негації. **Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Категорію заперечення переважно кваліфікують як багаторівневу з огляду на те, що вона представлена одиницями різних рівнів мови [6, с. 10; 7, с. 139]. У сучасному мовознавстві проаналізовано функціональні параметри граматичних [8; 11; 15; 16], лексичних [2; 4; 16] та фонетичних [5] засобів експлікації заперечення. Об'єктом вивчення послуговували навіть заперечувальні тексти, яким надано статусу комунікативної макроодиниці негації [1]. Невербальні засоби заперечення виокремлено лише в деяких студіях [16].

Дослідники, які безпосередньо вивчали невербальні засоби комунікації, здебільшого описували всі рухи, характерні для певного лінгвокультурного середовища, однак не виділяли серед них власне-заперечні [9]. Це зумовлено передусім дифузністю жестової семантики, яку іноді досить складно чітко інтерпретувати. На нашу думку, безпосередньо із реалізацією заперечення пов'язані ті жести, які виражають негативне ставлення або заперечне волевиявлення їх виконавця і співвідносяться із заперечними семантичними структурами на зразок „не хочу”, „не буду”, „не знаю”, „не подобається”, „не дам”, „не роби чого-небудь”, „не впевнений” тощо. Їм логічно надати статусу невербальних засобів експлікації категорії заперечення. В українському мовознавстві вони досі не систематизовані.

Дослідники невербальних засобів комунікації неодноразово звертали увагу на проблему семантичної нееквівалентності жестів у різних культурах. На основі цього Г. Е. Крейдлін виділив універсальні і культурно-специфічні невербальні засоби спілкування [12, с. 177], а А. Й. Паславська – універсальні та етноспецифічні немовні форми заперечення [16, с. 109]. На нашу думку, розмежувати універсальні і суто етноспецифічні знакові рухи дуже складно. Зокрема, Г. Е. Крейдлін до універсальних зарахував лише міміку гніву, недовіри, страху, деякі види посмішок, сміху та рукостискання [12, с. 181]. Унаслідок активної міжетнічної взаємодії етноспецифічні невербальні компоненти також є рідкісним явищем, оскільки вони втрачають свою неповторність і набувають однакових виявів, принаймні, у сусідніх етносів. Тому логічніше виокремлювати не етноспецифічні, а *узвичаєні, улюблені* в певному культурному середовищі знакові рухи, які можуть бути характерними й для інших народів. Надання переваги тим чи тим

рухам, як і словесним формам, зумовлене світоглядними та емоційно-психологічними особливостями народу.

Мета статті – з'ясувати функціональну специфіку узвичаєних в українському лінгвокультурному просторі невербальних засобів експлікації заперечення, схарактеризувати їхнє семантичне та емоційне наповнення, визначити основні принципи взаємодії вербальних і невербальних виразників заперечення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Несловесний вияв думок та емоцій здавна був і досі є важливою формою людського спілкування. Ефективність невербальних засобів зумовлена їхньою виразністю й прагматичною наснаженістю. Вони чітко відображають ставлення, емоційний стан мовця, передають ту інформацію, яку складно чи незручно повідомити словами. Безпосередність і природність жестових і мімічних знаків, їхня узвичаєність у певному культурному середовищі зумовлюють особливо дієвий вплив на реципієнта. Паралінгвальні засоби спілкування часто використовують неусвідомлено, проте це аж ніяк не зменшує їхньої ефективності й переконливості.

До невербальних засобів спілкування зараховують жести, міміку, рухи тіла та голосові сигнали, зокрема такі, як сміх, кашель тощо [16, с. 108–111; 14, с. 18–20]. Для вираження заперечного змісту використовують здебільшого жести, міміку та рухи деяких частин тіла. Чітка співвіднесеність деяких узвичаєних рухів рук та м'язів обличчя із заперечним змістом дає підстави вважати їх цілком прийнятними в певному лінгвокультурному просторі невербальними засобами вираження категорії заперечення. Від вербальних засобів вони відрізняються низкою принципівих ознак. По-перше, міміка й жести передають не гомогенне заперечне значення, як, наприклад, граматичні негатори, а певну семантичну структуру на базі заперечення – відсутність, неможливість, невідомість, невпевненість або якусь конкретну заперечну настанову, наприклад, розведення рук у різні боки долонями догори виражає заперечне значення „**немає**”, підсмикування плечей з піджиманням губ означає „**не** відомо, **не** знаю, хтозна”, а прикладений вертикально до губ вказівний палець у поєднанні з одночасним збиранням решти пальців в кулак – „**не** розмовляй”. По-друге, мімічне й жестове заперечення відзначається семантичною дифузністю, нечіткістю. Заперечні рухи іноді важко чітко інтерпретувати. Зокрема, характерне „надування” губ може передавати різні сигнали мовця:

„мені це **не** подобається”, „**не** хочу щось робити” або „**не** буду щось робити”. По-третє, невербальні засоби заперечення функціонально обмеженіші за вербальні. Важливою передумовою їх використання є зоровий контакт між учасниками спілкування. До них вдаються в неформальному, неофіційному спілкуванні. Ефективність використання невербальних засобів залежить від обізнаності адресата із семантикою жестів, узвичаєних у певному лінгвокультурному просторі, та від стосунків між учасниками спілкування. Саме функціональне обмеження, семантична дифузність та негомогенність заперечного значення міміки й жестів дають підстави вважати їх периферійними, вузькоспеціалізованими засобами експлікації категорії заперечення.

Водночас невербальним засобам заперечення властиві певні ознаки, що надають їм особливі цінності на тлі інших експлікаторів заперечення. По-перше, вони дуже виразні і переконливі за рахунок узвичаєності в певному лінгвокультурному середовищі. По-друге, їх легко застосувати, не треба докладати зусиль для словесного оформлення та обґрунтування своїх намірів і почуттів. Не випадково дослідники дитячого мовлення відзначають велику вагу заперечних жестів у спілкуванні дітей, які ще не оволоділи всіма навичками мовлення [13, с. 145]. По-третє, міміка та жести особливо зручні для експлікації тих настанов, які потрібно дати швидко (заборонити мовлення, рух, проїзд тощо), а також почуттів, які складно або неприємно описувати. Категорія заперечення загалом є категорією комунікативного типу, що лежить в основі багатьох мовленнєвих актів негативної реакції – відмови, спростування, осуду, вагання, негативної оцінки, заборони, застереження, опору та ін. Названі мовленнєві акти дуже добре підлягають жестовому вираженню. Міміка та жести вможливають швидке, цілісне й експресивне вираження емоцій і настанов, співвідносних із заперечним змістом. Попри те, що невербальні засоби експлікації заперечення дублюють семантику деяких вербальних одиниць, їхній виражальний потенціал не можна недооцінювати. Вони відзначаються природністю, семантичною місткістю та експресивністю, вдало підсилюють вербальне заперечення, а іноді й замінюють його. Проте важливо добре орієнтуватися в семантиці та конотаціях узвичаєних у певній лінгвокультурній спільноті жестів, дотримуватися міри в їх застосуванні. Слушною є думка О. А. Гулевич, що комунікація ефективніша тоді, коли „зміст й інтенсивність вербального повідомлення відповідають змісту й інтенсивності невербального” [10, с. 23].

Заперечення певного припущення українці, подібно до багатьох інших народів, за винятком болгар, греків, румунів та македонців, показують, повертаючи голову збоку вбік. Дехто з дослідників припускає, що цей жест має фізіологічну природу, оскільки саме так немовля відмовляється від материнських грудей, коли не хоче їсти [17, с. 22]. Махання збоку вбік вертикально піднятим вказівним пальцем уможлиблює більш акцентоване, директивне заперечення. Значно емоційніше, категоричніше заперечення передають за допомогою різкого, відмахувального руху рукою, що відображає рефлексивне бажання мовця знищити, відкинути від себе неприйнятне чи небажане.

Чимало жестів створено для переконливої реалізації різних заборонних актів. Зокрема, погрозливу заборону що-небудь роботи сигналізує кулак у поєднанні з нахмуреним виразом обличчя або кивання піднятим вказівним пальцем. Неможливість проїзду або руху передають за допомогою піднятих до рівня обличчя схрещених кистей рук. Заборону мовлення означає прикладений вертикально до губ вказівний палець. Засновані на запереченні психологічні акти незадоволення й несхвалення втілюють зазвичай за допомогою міміки, а саме насуplied брови, піджаті або скривлені губи, наморщене чоло, „надування” губ, похитування головою, відведення підборіддя вбік, погляд спідлоба. Таке ставлення виражають і схрещені на грудях руки. Заперечні стани нерозуміння, розгубленості демонструють тоді, коли округлюють очі, закусують губу, піднімають брови, часто моргають, обводять поглядом, розтуляють рота, відводять підборіддя вбік. Типовим для українців є жест розведення руками, яким вони показують свою неспроможність що-небудь логічно пояснити, пор.: *На запитання, куди зник одяг, ошелешені няні та виховательки тільки **руками розводили** й казали: мовляв, **нічого не розуміємо*** (Україна молода, 27.11.2010). Незнання чи невміння знайти вихід із ситуації засвідчує жест чухання потилиці, що типовий здебільшого для мовців чоловічої статті, пор.: – *Та ба, а я й не здогадався, – **почухав потилицю** Ілько* (Ю. Мушкетик) – *Авжеж! Кабан твій в займанні. Викупи, то й візьмеш, – гукнула Мотря через тин, – а як не викупиш, то верни мені півмішка картоплі. Лаврін **почухав потилицю** та й пішов у хату* (І. Нечуй-Левицький).

Відсторонення, небажання щось чути чи брати в чомусь участь демонструють, відвертаючись від кого-, чого-небудь або затуляючи руками органи сприйняття – вуха та очі, пор.: Маруся. *Давайте, дівчата, поскубемо курей та зготуємо вечерю, а щоб не поснули – заспіваємо...*

Микита скрутив цигарку, **одвернувся** від дівчат і **затулює вуха** (М. Кропивницький); *Марія Хведорівна руками вуха затулила: „Досить, Іване, досить. Ради Бога, мовчи!”* (Б. Лепкий). Фізичне відгородження від ситуації слугує знаком психологічного відмежування від чогось непривабливого. Негативно марковані стани безнадії, безпомічності, небажання що-небудь змінювати відбиває широкоживаний в українському середовищі жест махнути піднятою рукою, пор.: Та р а н. *Добре тобі, Ониську! Приїдеш додому, вицідиш глечик квасу для прохолоди, простягнешся під яблуню, жінка мовчки чоботи з тебе зніме, подушку підіб'є – і спи собі на здоров'я! А тут...* (Безнадійно **махнув рукою**) (О. Коломієць); – *Аристотелеве слово – вчене слово... Хоч воно й не звернене до Бога. Це правда. Але... – Полуботок махнув рукою, бо зрозумів, що його вивідники цього зрозуміти не годні* (Ю. Мушкетик); *Лінгвіст уважно подивився на приятеля, спробував був зрозуміти його репліку й, не зрозумівши, махнув рукою. – Знову філософія! – сказав він незадоволено й потріпав по спині свого лове-рака* (М. Хвильовий); – *А ви ж, свахо, – обіймаючи Клавдію Купріянівну та цілуючи її в сухі, напудрені щоки, воркотав Степан, – дивіться там. Якщо не так щось робитиме, підкажіть, навчіть, ну, не обиджайте. Вона ж у нас... – І махнув рукою* (Гр. Тютюнник).

Дуже поширений в невербальному спілкуванні українців заперечний жест „дуля”. Його використовують для вираження експресивної, обуреної відмови (пор.: *Людка брови звела: Це як?! Любов утрюх? А ти, Серьожа, не викусиш?! – дулю скрутила* (Люко Дашвар) та зневаги, приниження кого-небудь (пор.: – *За мої горшки, за мою невістку ось тобі на! – сказала Кайдашиха і дала Палажці дулю під самісінький ніс, так що вона аж голову задерла. – А тобі ось дві! – Палажка стулила дві дулі, покрутила одну кругом другої і сунула обидві під самий ніс Кайдашиці* (І. Нечуй-Левицький). Крім того, дуля в житті українців традиційно виконує ще й оборонну функцію, пор.: Кирило. *Га? Снилися?.. Як тільки дочиталися до хреста, я луп очима: стоїть мацанура попліч мене і шкириться!.. Відкіля це ти, думаю, вискіпалася? Ще й з дійницею на голові! Стоїть і звірється на мене... Я й тиць дулю навідлі, отакечки – о! На тобі, кажу, хвостата прояво! Щезла!..* (М. Кропивницький). Сучасні російські дослідники невербальної комунікації називають дулю неетичним жестом, поширеним у середовищі дітей або людей з низьким культурним рівнем [9, с. 102]. В українському соціумі цей жест також вважають образливим, проте

не табуйованим. Зокрема, відомі випадки, коли українські політики використовували зображення або муляж цього жесту на знак протесту, незгоди з чим-небудь, пор.: *Представники опозиції, протестуючи проти ухвалення кодексу в унісон із вуличними підприємцями, пронесли в сесійну залу величезне гроно різнокольорових повітряних кульок. вони причепили до них плакат із зображенням дулі й відпустили угору, під купол* (Україна молода, 17.11.2010). Про вкорінення такого заперечного жесту в українській культурі свідчить його вербалізація, тобто активне використання словесного опису жесту для вираження чиєїсь відмови або відсутності чого-небудь, що трапляється навіть в повідомленнях інформаційних джерел, пор.: *Спікеру Ткаченкові, що записав звернення до українського народу про ситуацію в країні (4 хвилини), нацтелекомпанія фігурально показала дулю* (День, 22.09.1999).

На східнослов'янському ґрунті відоме також поняття „дуля в кишені”, що відображає прихований опір чи протест і має переважно негативне забарвлення, оскільки засвідчує лукавство, слабкість характеру людини, її нездатність до відкритої протидії, пор.: *Російським шовіністам, безумовно, все це не до вподоби, та їм залишається лише показувати НАТО „дулю в кишені”* (День, 26.03.1999); *Зараз коаліційні фракції на словах підтримують цей закон, а насправді тримають дулю в кишені* (Телекритика, <http://www.telekritika.ua/prava/2010-11-10/57379>).

Невербальні засоби експлікації заперечення взаємодіють і перетинаються з вербальними. Мовні заперечні одиниці здебільшого пояснюють, коментують жестове заперечення, тоді як жести унаочнюють мовну негацію. Взаємодія вербальних і невербальних засобів вираження заперечного значення виявляється не лише в комунікативному процесі, а й закріплена в системі української мови. Зокрема, на основі деяких невербальних репрезентантів заперечення сформовано відповідні вербальні заперечні одиниці. Наприклад, словесні описи характерних рухів, дій, якими українці традиційно супроводжують заперечні акти незгоди, відмови тощо, зазнавши одночасної метафоризації й метонімізації, набули статусу фразеологічних одиниць із заперечним значенням, пор.: *давати / дати (скрутити) дулю* [ФСУМ, с. 211], *махнути рукою* [ФСУМ, с. 479]. Фразеологізми віджестового походження в структурі мовлення передають виразну заперечну інформацію, пор.: *Британський суд показав Росії дулю, відмовивши видати Березовського* (Інтернет-репортер, <http://rep-ua.com/37131.html>). – *Британський суд не задовольнив вимогу Росії видати Березовського.*

Кілька фразеологізмів утворено на основі жесту *дулі*, пор.: *дуля з маком* [під ніс] [ФСУМ, с. 270], *з'їсти дулю* [ФСУМ, с. 336], *взяти дулю* [під ніс] [ФСУМ, с. 78], *мати дулю* [ФСУМ, с. 471], що цілком закономірно, адже в слов'янській культурі *дуля* має статус непристойного жесту, за допомогою якого передають широкий спектр емоцій, зокрема прагнуть образити й принизити того, кому її показують, „висловити категоричне неприйняття, різку відмову, поєднану із зневагою” [18, с. 26–27].

Фразеологізм *махнути рукою* постав на основі словесного опису жесту, що виражає небажання людини щось робити. Відповідно його вживають з ідіоматичним заперечним значенням нехтування, втрати зацікавлення ким- / чим-небудь, пор.: *Батьки давно махнули на сина рукою* (Дзеркало тижня, 14 – 20.01.2006). – *Батьки давно не цікавляться сином*; *Литвин махнув рукою на кризу в парламенті* (Українська правда, 26.12.2003) – *Литвин нічого не робить* для подолання кризи в парламенті.

Характерно, що жестове заперечення не лише слугує базою для формування вербальних засобів заперечення, а й збагачується під впливом його мовних виразників. Наприклад, поширеним способом вираження некатегоричного непрямого заперечення в мовленні засобів масової інформації є іронічне слововживання, суть якого полягає в уживанні слів переважно оцінної семантики із прямо протилежним значенням чи оцінним забарвленням [3, с. 110]. У такий спосіб журналісти спростовують чиєсь визначення, висловлюють свою незгоду з ними. Наприклад, в уривку: *Принаймні грошей на телевізійну „розкрутку” Наталя Михайлівна [Вітренко] не шкодує... Грошей Курочкіна? Чи хто ще спонсорує цю „бідну” й „народну” політичну силу?* (Україна молода, 2.03.2006) – автор не погоджується з Н.Вітренко в тому, що її блок є бідною і народною політичною силою. На тлі інших засобів експлікації заперечення іронічні слововживання вигідно вирізняються компактністю, експресивністю, здатністю одночасно процитувати чиєсь визначення і некатегорично його заперечити. Графічним маркером іронічних слововживань слугують лапки. Саме на основі цього графічного засобу вираження іронічного заперечення в сучасному лінгвокультурному середовищі розвинувся характерний жест, яким мовці імітують лапки, згинаючи синхронно вказівний і середній пальці рук на рівні голови, пор.: „*Завдяки цим євроінтеграторам, цим європейським (тут Колесніченко руками показав лапки), зараз охорона вивозить мою сім'ю з Києва, тому що жити там ста-*

ло неможливо”, – заявив Колесніченко (Дзеркало тижня, 25.01.2014); – *Існує така річ, як абстракція. – Гоця зробила смішний жест пальцями, ніби взяла це слово у „лапки”* (Любка Дереш). За допомогою жесту „лапки” мовці засвідчують, що вживають якесь слово в нетиповому значенні або не погоджуються з чимсь визначенням. Цілком очевидно, що цей жест увиразнює експліцитне чи імпліцитне заперечення мовця, передає його іронічне ставлення до повідомлюваного.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Невербальні засоби вираження заперечного значення є периферійними, вузькоспеціальними в системі засобів експлікації категорії заперечення, оскільки відрізняються від спеціалізованих мовних негаторів низкою принципових ознак, а саме: функціональним обмеженням, негомогенністю й дифузністю заперечного значення, ситуативною залежністю, емоційним маркуванням.

Українські немовні засоби негачії ґрунтуються передусім на загальнолюдських рефлексивних відмежуваннях від небажаного й неприйняттого, знищення або відганяння його. У невербальній комунікації українці широко використовують жести, міміку та рухи деяких частин тіла для вияву заснованих на негачії актів незгоди, заборони, несхвалення, відмови та психологічних станів безнадії, неспроможності щось пояснити чи змінити. Невербальні засоби експлікації заперечення тісно взаємодіють з вербальними, що виявляється передусім у взаємозаміні їх та одночасному використанні мовцями тих і тих засобів. Свідченням їхнього тісного взаємозв’язку є формування мовних засобів заперечення на базі немовних, і навпаки, поява заперечних жестів під впливом деяких мовних маркерів заперечення. Дослідження функціональних можливостей жестового заперечення відкриває перспективи для поглибленого вивчення інших способів невербальної комунікації.

Список використаних джерел та літератури

1. Баган М. П. Заперечувальний текст як комунікативна макроодиниця негачії / М. П. Баган // Науковий вісник Чернівецького університету. Романо-слов’янський курс. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2010. – Вип. 521. – С. 105–109.
2. Баган М. П. Функціональні параметри лексико-граматичного заперечення в сучасній українській мові / М. П. Баган // Українська мова. – 2010. – № 3. – С. 11–19.

3. Баган М. П. Заперечна функція іронічних слововживань у сучасній українській публіцистиці / М. П. Баган // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія „Лінгвістика”. – Херсон, 2007. – Вип. 5. – С. 109 – 114.
4. Баган М. П. Специфіка фразеологічної реалізації заперечення в українській мові / М. П. Баган // Мовознавство. – 2010. – № 1. – С. 68–75.
5. Батурская Л. А. Интонационное отрицание в диалогической речи : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.04 „Германские языки” / Л. А. Батурская. – К., 1973. – 33 с.
6. Бахарев А. И. Отрицание в логике и грамматике / А. И. Бахарев. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1980. – 70 с.
7. Бондаренко В. Н. Отрицание как логико-грамматическая категория / В. Н. Бондаренко. – М. : Наука, 1983. – 212 с.
8. Галкіна-Федорук Є. М. Заперечні речення в російській і українській мовах / Є. М. Галкіна-Федорук // Українська мова і література в школі. – 1951. – № 5. – С. 21–31.
9. Григорьева С. А. Словарь языка русских жестов / С. А. Григорьева, Н. В. Григорьев, Г. Е. Крейдлин. – М. : Языки русской культуры, 2001. – 254 с.
10. Гулевич О. А. Психология коммуникации / О. А. Гулевич. – М. : Московский психолого-социальный институт, 2007. – 384 с.
11. Кардаш Л. В. Мовні засоби вираження заперечення і протиставлення в українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. В. Кардаш. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 20 с.
12. Крейдлин Г. Е. Национальное и универсальное в семантике жеста / Г. Е. Крейдлин // Логический анализ языка. Образ человека в культуре и языке. – М. : Индрик, 1999. – 422 с.
13. Мурашова О. В. Отрицание в детской речи / О. В. Мурашова, В. А. Семушина // Семантические категории в детской речи / [отв. ред. С. Н. Цейтлин]. – СПб. : Нестор-История, 2007. – 436 с.
14. Нэпп М. Невербальное общение : мимика, жесты, движения, позы и их значение / М. Нэпп, Д. Холл. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 512 с.
15. Озерова Н. Г. Средства выражения отрицания в русском и украинском языках / Н. Г. Озерова. – К. : Наук. думка, 1978. – 118 с.
16. Паславська А. Й. Заперечення як мовна універсалия : принципи, параметри, функціонування / А. Й. Паславська. – Львів : Видав. центр ЛНУ імені І. Франка, 2005. – 289 с.
17. Пиз А. Язык жестов / А. Пиз. – Минск : PARADOX, 1995. – 415 с.
18. Славянские древности : Этнолингвистический словарь : В 5 т. / [сост. Т. А. Агапкина и др.]. – М. : Международные отношения, 2004. – Т. 3. – 699 с.

19. ФСУМ – Фразеологічний словник української мови / [ред. Л. С. Паламарчук, уклад. В. М. Білоноженко]. – К. : Наук. думка, 1999. – Кн. 1. – 528 с.; Кн. 2. – С. 529–980.

М. П. Баган

**ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ СПЕЦИФИКА
НЕВЕРБАЛЬНОЙ ЭКСПЛИКАЦИИ ОТРИЦАНИЯ
В УКРАИНСКОМ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОМ
ПРОСТРАНСТВЕ**

В статье определен статус и место невербальных способов отрицания в системе репрезентации категории возражения, установлены отличия между вербальным и невербальным отрицанием, доказан узкоспециализированный, периферийный характер невербальных способов негации. Объектом исследования послужили типичные для украинского лингвокультурного пространства жесты, мимика и телодвижения, которые передают семантику отрицания. Описаны их функциональные роли и особенности использования в различных коммуникативных ситуациях, определены типы коммуникативных актов с соответствующими показателями. Обоснован вывод о тесном взаимодействии вербальных и невербальных способов отрицания, установлены основные принципы их функциональных пересечений и корреляций.

Ключевые слова: отрицание, вербальные и невербальные способы экспликации отрицания, жест, мимика, коммуникативный акт несогласия, коммуникативный акт запрета, коммуникативный акт негативной оценки.

M. P. Bagan,

Doctor of Philology,

Professor of Ukrainian Philology and Slavic Studies Department

Kyiv National Linguistic University,

73, Chervonoarmyska St., Kyiv, 03150, Ukraine,

tel.: (044)529-83-13

ukrfil@knl.u.kiev.ua

**FUNCTIONAL SPECIFICITY
OF NON-VERBAL EXPLICATION OF NEGATION
IN UKRAINIAN LINGUA-CULTURAL SPACE**

Summary

The article reveals the status and the place of non-verbal explication of negation in the system of representatives in the category of negation; differences between

verbal and non-verbal means of negation are defined; highly specialized, peripheral nature of non-verbal means of negation is proved. The object of the study is based on Ukrainian gestures, facial expressions, and gestures with the help of which speakers transmit signals correlated with the negative content. Their functional load and peculiarities of their application in different communicative situations are also determined. The types of communicative acts that Ukrainians often realize with the help of negational gestures, facial expressions and body movements are described. Reasoned opinion on the close interaction of verbal and non-verbal expression of negation, the basic principles of their functional correlation are determined; tendency to displaying non-verbal means of expressing negation in verbal ones and isolated cases of influence of linguistic negation exponents on the extralinguistic ones are noted.

Key words: negation, verbal and non-verbal means of explication of negation, gesture, facial expression, communicative act of dissent, communicative act of prohibition, communicative act of negative evaluation.

УДК 811.161.2=163.1

О. П. Білих,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української мови

Кіровоградського державного педагогічного університету

імені В. Винниченка,

вул. Шевченка 1, м. Кіровоград, 25006, Україна,

тел.: (0522)24-86-53,

obilyh@inbox.ru

ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ ТРИ, ЧЕТЬОРИ В ЦЕРКОВНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ МОВІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕДАКЦІЇ КІНЦЯ XVI – XVII СТ.

У статті охарактеризовано особливості відмінювання числівників **три**, **чотири** у церковнослов'янській мові української редакції кінця XVI–XVII ст. Здійснено порівняння проаналізованих форм із відповідними у старослов'янській мові та українській XVI–XVII ст. З'ясовано, що у відмінкових парадигмах розглянутих числівників порівняно зі старослов'янською мовою відбулися зміни, спрямовані на їхнє зближення з відповідними одиницями української мови.

Ключові слова: церковнослов'янська мова, числівники **три**, **чотири**, відмінкові форми числівників.